

УДК 159.947.24:316.6

DOI: 10.26565/2226-0994-2020-63-18

Алла Макарова

ФУНКЦІЇ АРХЕТИПУ ЯК ЦІННІСНОЇ ДЕТЕРМІНАНТИ ДІЯЛЬНОСТІ: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ

У статті досліджується проблематика детермінації діяльності як соціального явища в контексті архетипно-ціннісного підходу та пропонується методологія аналізу соціальних явищ на його основі. Зокрема, здійснено співставлення засад традиційного праксеологічного та інноваційного архетипно-ціннісного підходів до діяльності, а також виокремлено спільні та відмінні риси у відповідних методологіях. Обстоюється думка, що архетипно-ціннісний підхід є актуальним для аналізу соціокультурної діяльності, оскільки враховує одночасно три проєкції, в яких вона здійснюється: персональну як суб'єктивну, трансперсональну як об'єктивну, а також інтерперсональну як інтерсуб'єктивну. З позиції соціально-філософського аналізу здійснено узагальнення процесуальних характеристик діяльності як її концептуальних засад без диференціації її на типи, види чи форми. Аналіз рівня і якості впливу архетипів на діяльність зроблено на підставі тлумачення архетипів у їхньому зв'язку з поняттями «цінності», «образу» (зразку), «п'ятери» (ярику), «символу» (знаку). Охарактеризовано функціональний детермінаційний вплив архетипів і цінностей, що втілюються в них, на орієнтацію та координацію, стереотипізацію та нормативізацію, інтеграцію та систематизацію як неодмінні складові будь-якого виду діяльності. Наголошуючи на амбівалентності архетипу, авторка пропонує як найбільш універсальні використовувати параметри «конструктивна діяльність» / «деструктивна діяльність», коли йдеться про загальні моделі поведінки та їхній вплив на діяльність як багатогранний соціально-орієнтований процес. Науковою новизною роботи є визначення трьох аспектів детермінації індивідуальної та суспільної діяльності архетипово-ціннісними функціями, а саме: орієнтувально-координаційного, стереотипізаційно-нормативного та інтегрувально-систематизаційного. Робляться висновки й пропозиції щодо практичного застосування функціональної моделі архетипно-ціннісної детермінації діяльності в науково-теоретичній та соціокультурній сферах.

Ключові слова: архетип, цінність, діяльність, архетипно-ціннісний підхід, функції архетипу.

У ХХІ столітті індивід перебуває у становищі людини, покинутої в натовпі. Можна довго перелічувати причини такого стану, але погодимося з Н. Ковтун, яка дуже точно висловила весь цей «комплекс» фразою: «Ірраціональне у вольовій активності індивіда і соціальної спільноти якнайповніше виявляється у відсутності в ній ціле відповідності, коли суб'єкт не усвідомлює мету власної діяльності» [Ковтун, 2016, с. 21]. Інакше кажучи, «маючи потребу в самореалізації, у меті діяльності та в сенсі індивідуального існування, особистість з необхідністю шукає понадперсональні ціннісні орієнтири. Адже, з огляду на конечність її існування, вона потребує відчуття трансценденції та морального виправдання її життя. Покликання як мотиваційний феномен саме і виявляє такі цілі й спроможності особистості. Однак у здійсненні покликання виникають численні моральні колізії між бажаннями та обов'язками людини, і пошуки їх розв'язку актуалізують питання про інші її вищі виміри поряд з персональною мотивацією людини. Врівноважування особистісних та соціальних, етичних, релігійних мотивів завжди становить проблему, як практичну, так і теоретичну» [Мулярчук, 2019, с. 82]. Такі сенси конотовано і в працях інших відомих дослідників антропологічної проблематики [Карпенко, 2017; Титар, 2017].

Очевидно, що традиційні підходи до соціально-філософського аналізу діяльності – зокрема праксеологічний, дієвий у світі модернізму – вичерпав свою ефективність у сучасному світі «текучої ірраціональності»; натомість архетипно-ціннісний підхід, який можна вважати інноваційним, модернізованим і трансформованим поєднанням

© Макарова А. О., 2020.

This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0.

традиційних архетипного та ціннісного підходів, враховує сучасні реалії та особливості діяльності в них. Варто також відзначити, що в контексті проблематики діяльності зазначений підхід має спільні з праксеологічним підходом тези, але й суттєво відрізняється від останнього. Саме на цих відмінностях ми й зосередимо увагу нижче.

1. Якщо *архетипно-ціннісний підхід шукає корені соціальних явищ в ірраціональному, колективному несвідомому, вираженому образами й символами, які фактично є кодами, ключами до минулого*, то «праксеологічний метод у своїй основі спирається на фундаментальне положення, що людська діяльність за своєю сутністю є проявом розуму, що означає неможливість її пояснення з позицій фізикалізму, біологізму чи психологізму» [Покотило, 2017, с. 110], і є орієнтованим виключно на майбутнє.

2. Серед основних принципів праксеологічного методу називають апіорність факту дії як діяльності, тоді як *згідно з архетипно-ціннісним підходом діяльність не завжди означає «активну дію», а може мати сенс «принципового або вимушеного не-діяння»*. Наприклад, модель поведінки «Жертва–Хижак», проаналізована за принципами різних підходів, відповідно дасть різні прогнози розвитку стосунків: чи то як наявності (активність), чи то як відсутності (пасивність) взаємодії [Ковтун, 2014].

3. Окрім того, «апіорнодедуктивна складова праксеологічного методу виступає базовою, що робить праксеологічний метод теорією, що має узагальнене значення, незалежне від просторово-часового континууму» [Покотило, 2017, с. 110], *на відміну від архетипно-ціннісного підходу, за яким «свідомість організовує поточний процес адаптації, тоді як несвідоме містить в собі не тільки забутий індивідом матеріал його минулого, а й усі успадковані поведінкові якості, складники структури розуму»* [Вертель & Мотрук, 2018, с. 233].

4. Інша відмінність праксеологічного підходу полягає в тому, що згідно з ним «діяльність виступає властивістю суб'єкта <...> Кожна людина має у свідомості певну ієрархію цінностей у відповідності з якою вона діє. Ця ієрархія може варіюватись у залежності від конкретних історичних життєвих обставин та носить суб'єктивний характер» [Покотило, 2017, с. 110]. Натомість *для архетипно-ціннісного підходу цінність є маркером архетипу, який виявляється у свідомості через систему «прийнятності» та «неприйнятності», закладену апіорно, до того ж «індивід <...> не створює психіку за своїм бажанням, а формується нею і вигодується поступовим пробудженням свідомості під час свого дитинства»* [Вертель & Мотрук, 2018, с. 233]. Тобто цінності в цьому разі не можна «обрати» чи змінити: *згідно з архетипно-ціннісним підходом вони – частина самого архетипного комплексу в недосяжному колективному несвідомому*.

5. Нарешті, «ще однією важливою рисою праксеологічного методу є методологічний індивідуалізм, який стверджує, що єдиним суб'єктом діяльності є людські індивіди. Суспільства, нації, класи не можуть виступати суб'єктами діяльності. Єдиний шлях для пояснення цілого лежить через пояснення окремого індивіда» [Покотило, 2017, с. 110]. Але *в межах архетипно-ціннісного підходу сама колективна свідомість в різних її проявах (наприклад, громада, народ, нація тощо) є таким суб'єктом, а індивід виявляється об'єктом*.

Водночас праксеологічний підхід висуває «четвертий принцип праксеологічного методу – це уникнення оціночних суджень. Практика не претендує на впровадження якої-небудь шкали цінностей, схожої до ідеології» [Покотило, 2017, с. 110]. *Архетипно-ціннісний підхід теж передбачає (цілком у логіці незмінності цінностей) неправомірність оцінок «добре – погано»*. Це є метод дослідження зв'язків між архетипом, цінністю та символом як засобами ідентифікації моделей людської діяльності, який – так само, як і праксеологічний – поєднує аналітичні та герменевтичні прийоми. Але якщо згідно з праксеологічним підходом людина як суб'єкт власної свідомості змушена постійно її контролювати й керувати нею, то *згідно з архетипно-ціннісним підходом завдання особи – спостерігати за власною поведінкою та цінностями, які для неї є «прийнятними» чи «неприйнятними», відповідно до яких конструювати діяльність «приємно» або «неприємно», і вже через ці спостереження «виходити» зі сфери теперішнього у сферу минулого та*

навіть майбутнього: не покидаючи цього теперішнього, але пов'язуючи минуле, теперішнє та майбутнє «ниткою Аріадни», що легко виведе з плутанини смислів. Тому розумовий експеримент є методом також і архетипно-ціннісного підходу, але використовується він не тільки для пояснення діяльності, але й для її покращення чи моделювання без насилля над власною суттю.

Фактично, якщо праксеологічний підхід ставить діяльність попереду і вище індивіда, який змушений змінювати себе, підлаштовуючись під зовнішні та часто неприйнятні для нього вимоги, то архетипно-ціннісний підхід навпаки – повертає людині її саму як вільного творця діяльності. Він відкриває можливості зростання та акумулює творчої енергії у «сродній» індивіду діяльності без зайвих жертв з боку останнього. Як видається, з'ясування функціональних підвалів архетипної детермінації діяльності суттєво допомогло б переорієнтувати позасвідоме налаштування індивідуальної свідомості з деструктивних на конструктивні ціннісні орієнтації, однак поки що, на нашу думку, цьому не приділено належної уваги.

Отже, ми вважаємо, що на початку XXI століття дослідження діяльності з позиції поєднання архетипу, цінності та символу в єдиний методологічний конструкт є надзвичайно *актуальними*. Треба визнати, що архетипно-ціннісний підхід поки не отримав свого методологічного оформлення і належного обґрунтування, але відповідні прийоми та методи використовуються при вирішенні різноманітних практичних завдань: наприклад, у брендінгу, профорієнтації, моделюванні одягу, арт-терапії, програмуванні тощо. Для соціальної філософії така конструкція може мати сенс як спосіб опису ментальних процесів у людей в історичній перспективі; вона може бути корисною і при спробах узагальнити прояви діяльнісних акцентів у певних соціальних системах, для прогнозування окремих процесів у них, а також для аналізу моделей суспільного устрою.

У статті ставиться *мета* засобами архетипно-ціннісного аналізу виявити й обґрунтувати особливість і взаємозалежність різних функцій архетипу в контексті загальних характеристик діяльності як соціального явища. Діяльність розглядається нами як сукупність процесів трансформування соціокультурної реальності. Водночас такі процеси передбачають як своє джерело (а також і як результат свого здійснення) не просто активного, але самоусвідомленого суб'єкта, який постійно пізнає сам себе та самовдосконалюється шляхом актуалізації «внутрішнього», а не через активацію невластивого йому «зовнішнього».

Як зазначає О. Донченко у монографії «Архетиповий менеджмент», «архетипова феноменологія перебиває особистісні межі психічного, насичуючи його трансперсональними змістами всезагального, що можуть бути відтворені лише частково або надлишково» [Донченко, 2012, с. 4]. З цієї причини тематика архетипного підходу приваблює представників різних соціогуманітарних наук, які аналізують архетип у багатьох проєкціях і зв'язках, але по-справжньому комплексних робіт все ще недостатньо. Зокрема, методологічний аналіз функцій архетипу як ціннісної детермінанти діяльності ще тільки належить здійснити. Серед західних досліджень, в яких висвітлюється ця тематика, найвідомішими є праці Н. Геймана, Дж. Кемпбелла, К. Леві-Строса, М. Марк і К. Пірсон, М. Еліаде, Дж. Гілмана, які так чи інакше продовжували актуалізований К. Г. Юнгом пошук соціальних функцій архетипу. Серед вітчизняних авторів дослідження соціальних процесів з позицій архетипного підходу проводили Е. Афонін, Л. Бевзенко, Л. Белехова, О. Донченко, Н. Зайцева, Н. Ковтун, С. Кримський, В. Менжулін, О. Сліпушко, О. Титар, які доводили, що «в суспільстві архетипи супроводжують життєдіяльність суспільства і людини, мають соціальне й особистісне у своїх підставах», а також, що «феномен архетипу експлікується в тих сферах духовного життя людини, де є прототипи та повторюваність, зокрема у міфології, фольклорі, мистецтві, культурі загалом» [Зайцева, 2018, с. 87].

Перш ніж розглянути безпосередньо функції архетипу як ціннісної детермінанти діяльності, слід зауважити, що всі три складові цієї теми становлять самостійні методологічні проблеми, які відзначаються заплутаністю підходів і трактувань. Аналіз теми «архетипу» в юнґіанській традиції хоча й налічує вже трохи більше ста років, все ще

лишається переобтяжений як численними інтерпретаціями самого поняття, так і суперечностями між різними галузями наук, які вивчають соціальне. Серед архетипів прийнято виділяти особистісні, соціальні, культурні та національні. Ця класифікація, на наш погляд, не є досконалою, оскільки не дозволяє *функціонально відділити «архетип», «образ», «патерн» і «символ»,* і це дуже ускладнює аналіз архетипно-ціннісної детермінації діяльності. Так, загалом можна погодитись, що «національні архетипи – це не стільки “духовні гени” чи “культурні коефіцієнти” нації; вони ж є певними моделями, алгоритмами, комплексами образів і таке інше, що структурно утворюють певні прототипи (мислення, почувань, світоглядних орієнтирів, діяльності)» [Бондаренко, 2008, с. 73]. Проте зарахування саме до категорії «національних архетипів», наприклад, України як «прекрасної і жахливої, свавільної і мстивої жінки» та водночас «землі-матері», а поряд з тим – як Народу, Сонця, Води, Сокола [Палій, 2019], порушує фундаментальний дихотомічний поділ на «живе» і «неживе» та, вочевидь, є певним *абстрактним образом,* що існує лише в суб'єктивній реальності (як уявлення чи персоніфікація).

Натомість К. Г. Юнг показує соціальні антропоморфні проєкції, на які легко накладається параметр «діяльність» як на праобрази поведінкових моделей, властивих «живому»: «“Анімус” (несвідома чоловіча сторона особистості жінки), “Персона” (соціальна роль індивіда), “Тінь” (темна, тваринна сторона індивіда), “Самість” (цілісність, гармонія). Так, одним зі значущих архетипів виступає “Персона” – соціальний образ індивіда, своєрідний компроміс між бажаннями, можливостями індивіда і вимогами, звичаями, традиціями суспільства. Функція “Персона” – створення враження на оточуючих, приховування істинної сутності індивіда. Така система архетипів охоплює багато аспектів життєдіяльності колективного суб'єкта» [Юнг, 1991, с. 64]. І якщо архетипна сутність «виливається» з колективного несвідомого в образ, то образ можна трактувати як «фіксацію архетипу в суб'єктивній реальності» у формі, зумовленій цінностями, що приписуються цій сутності. Отже, *архетип як певна «сила» оживляє образ, в якому ця «сила» втілюється, а символ надалі перебирає на себе цінності, передані образом* та акумульовані в лаконічному предметному втіленні цього образу (код, слово, знак, жест, малюнок або предмет, який у разі його ціннісно-сміслового навантаження називають «артефактом»). Так утворюється *ланцюг своєрідного «енергетичного» передавання смислу: від архетипу («сутнісної сили»), через уявний образ і до матеріального символу.*

Постає питання: хто ж є тим суб'єктом, щодо діяльності якого здійснюються функції, які можна називати архетипними? Л. Сокурянська та О. Голиков, порівнюючи поняття «актора», «агента», «суб'єкта» та «діяча», підкреслюють, що хоча всі ці поняття «семантично означають і морфологічно апелюють до діючого – індивіда чи групи» [Сокурянская & Голиков, 2016, с. 58–59], вони все одно є неоднозначними з позиції критики (дослідники наводять тут протилежні критерії, висунуті М. Арчером, А. Туреном і П. Штомпкою [Сокурянская & Голиков, 2016, с. 59]). Адже якщо «агент» і навіть «актор» діють від імені структур і за їхньою вказівкою, граючи певну «тимчасову роль», то суб'єкт трактується переважно як свідомий, незалежний та самокерований елемент суспільної матриці, відповідальний за власні вчинки внаслідок *здійшеного особисто ціннісного вибору,* елементарним рівнем буття якого є індивідуальний. Тимчасом «архетипова сутність – персональна, трансперсональна і водночас інтерперсональна, вона суб'єктивна, об'єктивна і водночас інтерсуб'єктивна. Архетипова сутність троїста і має глибоке природне (тобто божественне) походження», – пише О. Донченко [Донченко, 2012, с. 4].

Це вже вказує на певне методологічне розташування і сегментування, за яким діяльність можна теж представити як «троїсту структуру». У цій структурі персональне постає як індивідуальне, що потребує орієнтації та координації в об'єктивному; об'єктивне ж протистоїть персональному як суспільне, що наповнене зовнішніми щодо персонального шаблонами та дискурсами; і нарешті, трансперсональне являє собою синтез персонального та суспільного (і потребує перегляду, систематизації та інтеграції).

Отже, у персональному відбуватимуться процеси, пов'язані з пізнанням; у суспільному – процеси, пов'язані з оцінюванням, а в трансперсональному – процеси, базовані на критичному аналізі та обміні.

Утім, така структура діяльності не є сепарованою. Скоріше, вона постає як система ступенів росту, переходу від однієї платформи розвитку до іншої внаслідок завершення певного архетипного діяльничого процесу: від навчання та спілкування до їх реалізації у праці (творчості), яка є закріпленням в емпіричному «експерименті» вивченого та здобутого шляхом спілкування з Іншим знання.

Поглянувши на цей ланцюг комплексно, можна помітити, що така структура відтворює форму оповідання про певну «ініціацію» молодого людини, про її випробовування щодо права зватися й вважатися особистістю, тобто суб'єктом, який може впливати на суспільне середовище власними вчинками. Перед нами фактично розгортається «історія життя» людини, яка доводить іншим власну талановитість і готовність керувати об'єктивними процесами. Здійснюється те, що вчені називають «відродженням міфу», коли життєвий шлях індивіда пролягає через три архетипні царини як через певні «рівні» діяльності: «одиночний», «загальний» і «всезагальний». Це можна представити як шлях дорослішання, а можна говорити і про процес легітимації влади індивіда як потенційного суб'єкта діяльності. Оскільки міф багатьма вченими безпосередньо пов'язується з архетипом через, наприклад, успішні життєві історії Героїв, Захисників, Магів, то цілком природно звучить висновок О. Висоцького: «Розгляд функцій міфу як первісної форми та механізму легітимаційної політики дає нам можливість підійти до осмислення призначення легітимаційної політики як універсальної складової системи соціальних відносин» [Висоцький, 2006, с. 243]. Цей же автор пропонує перелік функцій міфу, з яким ми повністю погоджуємося, а також вбачаємо можливим розділити ці функції згідно із запропонованими нами архетипними векторами діяльничих потреб (які корелюють із психологічними моделями провідної діяльності за традиційними віковими етапами):

- на першому етапі – *орієнтація та координація*; архетип функціонує тут у проєкції «образу» (зразку) для імітації спостережуваної об'єктивної реальності, в якій діяльність здійснюється компетентним оточенням;
- на другому етапі – *стереотипизація та нормативізація*; архетип функціонує як «патерн» (настанову) для відтворення та вдосконалення діяльності за попередньо даним зразком: відповідно до власних талантів і нахилів, але вже у рівній взаємодії з іншими компетентними учасниками процесу;
- на третьому етапі – *інтеграція та систематизація*; архетип функціонує як символ (пам'ять, збереження, примноження, зміцнення) інтегративної компетентності в діяльності, як свідок суспільного внеску персони, що навчилася співпрацювати з Іншими.

За О. Висоцьким [див.: Висоцький, 2006, с. 243–245], міф виконує такі функції: легітимаційну; парадигмальну; смислоутворюючу; інтерпретаційну; аксіологічну (ціннісно-нормативну); інформаційно-орієнтаційну; пророкуючу; когнітивну (пізнавальну); інтеграційно-дезінтеграційну; формування ідентичності; соціально-диференційну; субординаційну. Об'єднавши викладене вище в межах єдиної концептуальної схеми, отримаємо таку смислову відповідність:

Схема 1. Співвідношення етапів діяльності та її архетипних функцій

Смислові проєкції архетипу	Образ (зразок)	Патерн (ярлик)	Символ (знак)
	- інформаційно-орієнтаційна; - когнітивна (пізнавальна); - парадигмальна; - смислоутворююча; - аксіологічна (ціннісно-нормативна).	- соціально-диференційна; - інтерпретаційна; - субординаційна.	- інтеграційно-дезінтеграційна; - формування ідентичності; - легітимаційна; - пророкуюча.
складові будь-якого виду діяльності	орієнтація та координація	стереотипизація та нормативізація	інтеграція та систематизація

Щодо розглянутої проблематики також можна зробити такі додаткові висновки:

- по-перше, з погляду «кінцевого етапу як вершини розвитку» чітко простежується зв'язок між першим етапом – *персональним* (особистим «міфом» як минулим особи) і другим етапом – *суспільним* (як актуальним, стабільним теперішнім, що знаходиться в процесі безперервного творення);

- по-друге, минуле особи постає як дитинство та юність, теперішнє – як рання і пізня зрілість, а майбутнє – як ранній та пізній похилий вік. Вже цей зв'язок може використовуватися як маркер конструктивності чи деструктивності змісту діяльності, а також для аналізу реального стану суспільств, адже згідно з таким підходом «старість» повинна бути підсумком, інтеграцією, а не деградацією і не зникненням цінності особистості одразу після «закінчення теперішнього».

Запропонована нами функціональна схема архетипного змісту перекликається з висновками інших незалежних дослідників, що вивчали явище ціннісної детермінації діяльності. Так, у дослідженні В. Павлик «з'ясовано, що психологічний механізм ціннісної детермінації морального становлення має три компоненти (мотиваційний, змістовий та операціональний): ціннісні детермінанти визначають розвиток моральної сфери, особистісних рис і утворюють підґрунтя психологічної готовності людини до моральної поведінки. Досліджено, що моральне становлення виявляється результатом успішного функціонування ціннісної системи особистості. Ціннісна детермінація морального становлення в юнацькому віці має свої позитивні та негативні форми прояву» [Павлик, 2006, с. 24–25].

Остання теза надзвичайно важлива в контексті архетипного підходу, адже архетип за характером є амбівалентною сутністю, тобто проявляється двоєко. Ті самі «конструктивні» для діяльності функції архетипів – *орієнтувально-координативні, стереотипізаційно-нормативна та інтегрувально-систематизаційна* – при дисонансі взаємоповаги в системі рівнів індивідуальної і суспільної самосвідомості можуть вмиг перетворитися на «механізми ствердження, повторення і зараження», які Н. Ковтун вважає «найбільш поширеними засобами маніпуляції волею людини» [Ковтун, 2014, с. 29]. Діяльність у цьому разі стане деструктивною і для персони, і для суспільства. Слід пам'ятати, що так звані «загальнолюдські» цінності і цінності індивідуальні, суб'єктивні далеко не завжди співпадають. Явище девіантності та делінквентності, на відміну від профілів «агента» й «актора» як «не-суб'єктив», дуже часто має чіткий особистісний профіль і реалізується саме як антагонізм щодо «офіційної» культури, як субкультурна та контркультурна діяльність, яка, втім, є продуктивною в сенсі реалізації індивідуальних уявлень про нормальний стан об'єктивного світу, тлумачення подій та дій як «успішних» чи «неуспішних», і орієнтації на конкретні зразки (кумирів чи моделі «збірних» образів). Діяльність, яка може бути проголошена «злочинною», «неправильною», «руйнівною» з погляду одного індивіда, цілком влаштовує іншого і вважається ним гідною продовження. Архетипність певної діяльності виявляється через її невимушеність, «природність» для суб'єкта рішень і дій, відсутність раціонального заперечення чи довгого обговорення деталей майбутньої діяльності, тобто через її безумовну прийнятність як самовідтворювального алгоритму. Видається, ніби конкретний спосіб діяльності притаманний індивіду змалечку, і навіть ще до початку самоусвідомлення.

Це ставить проблему реальності впливу соціального оточення: зокрема, чи має виховання (і навіть навчання) силу безумовного наказу, і чи можна «перевиховати» особистість. Можна припустити, що індивід розвивається за власною, закладеною позасвідомо «програмою», яка трансформується, зіткнувшись із конкретним соціальним часом і соціальним простором, але не настільки суттєво, щоб кардинально змінити поведінку (за умови цілісності психіки). Оскільки формування поняття «архетип» пов'язують переважно з платонічною традицією, то за відповіддю на це питання звернемося до її постулатів. А. Андреев зазначає: «Платон, говорячи сучасною мовою, головним вважав не несвідоме існування, а свідоме досягнення досконалості, яке є цінним насамперед тим, що воно є продуктом свідомого ставлення. Інакше кажучи, досконалість, що розуміється як духовна досконалість, досягається на шляху за віссю прогресу від природи

до культури, від психіки до свідомості, від людини до особистості – це по-перше. По-друге, основним інструментом удосконалення виступає розум (не інтелект!). По-третє, механізмом удосконалення виступає постійне й невсипуще – “протягом всього свого життя” – свідоме викриття несвідомого (приспосувального) освоєння життя (за допомогою інтелекту – не розуму!), свідоме окультурення несвідомих просторів душі, що дозволяє перетворювати безплідне бездуховне на плодоносне духовне. По-четверте, результатом осмисленого ставлення стає *перетворення людини на особистість*, персону. По-п’яте, досконалість сьогодні слід розуміти як суперечливий *інформаційний процес*, що інтерпретується з позицій тотальної діалектики» [Андреев, 2012, с. 82–83].

Очевидною тут є настанова на можливість розвитку як виховання, котре зі свого боку тлумачиться як «прагнення до досконалості». Важливим моментом є рух цього розвитку: *від «непросвітленого» стану і у строго висхідному напрямку до стану «просвітлення», самоусвідомлення*, який уможливує виправлення допущених у минулому помилок. Схематично такий рух можна представити у вигляді вертикального вектора – від простого до складного, від «не-усвідомлення» до усвідомлення. Така схема співвідноситься з теорією «пригадування» як «розпізнавання», актуалізуючи підхід до діяльності через саморозвиток. Водночас вона передбачає і *накопичення мудрості*, а не просто закріплення та *нарошування знання*. На це чітко вказує М. Козловець: «Мудрість – поняття, яке позначає найвище, цілісне, духовно-практичне знання, орієнтоване на досягнення абсолютного смислу буття і яке досягається через духовно-життєвий пошук істини суб’єктом пізнання» [Козловець, 2017, с. 17]. За архетипно-ціннісним підходом мудрість є вершиною конструктивної діяльності зі самопізнання, деструктивна ж діяльність руйнує як індивіда, так і соціум навколо нього. «Соціальна апатія в українському суспільстві, – визнає Н. Ковтун, – супроводжується деструктивними проявами соціальної активності» [Ковтун, 2014, с.45]. У цих умовах роль популяризації, наприклад, державної символіки (а це третій, *найвищий рівень функціональної детермінації діяльності архетипно-ціннісними способами*) важко переоцінити: організація виховної, патріотичної, громадської роботи в установах однозначно виграє, якщо символіку застосовуватимуть свідомо.

Отже, зв’язок «архетип – цінність – символ» постає у функціональній проєкції на діяльність як певна інтегральна модель ціннісного вибору, а також як втілення позасвідомої волі до дії, до повторення однакової поведінки, реакцій, відчуттів під час схожих ситуацій. Можна припустити, що саме прагнення «залишитися собою» і водночас необхідність трансцендування – виходу за межі – є тією силою, що рухає розвиток як поглиблення усвідомлення неповторності власної сутності за допомогою колективу або іншої персони, яка буде для індивіда зразком, «вищим рівнем», втіленим майбутнім. Перехід на стадію стереотипізації та перетворення архетипу на «патерн» (настанову) здійснюється, отже, лише після первинної «реалізації» архетипами організаційної або дезорганізаційної, мотиваційної або демотиваційної, а також соціалізаційної чи десоціалізаційної функцій, хоча б у мінімальному обсязі. Авторка вважає, що сегмент буття, зайнятий суб’єктом, який виконує цю діяльність, можна називати «платформою». Такі «платформи» очолюють провідні діячі-пасіонарії, архетипово-ціннісно зорієнтовані у власній природі. «*Призупинити*» чи «*пришвидшити*» сценарій *нарошування впливу архетипної моделі діяльності можна на першому рівні її самоактуалізації – на рівні пізнання (розпізнавання) і орієнтування у світі*. Тому надзвичайно важливо відтворювати традиційні колективні практики «ініціювання» новачків, формуючи в них суспільно корисну мотивацію. Ми цілком погоджуємося, отже, із висновками Н. Зайцевої про те, що «пророча заданість архетипних форм має задавати сенс майбутніх часів, а не жорстко визначати майбутні факти. Тому будь-які передбачення мають тлумачити сенс розвитку, а не його фактичне наповнення» [Зайцева, 2018, с. 93]. По суті, «конструктивне майбутнє» і є об’єднанням функціональних архетипно-ціннісних платформ діяльності на щоразу ширших рівнях, а внутрішня динаміка всередині такого «конгломерату діяльнісних платформ» є тим, що визначає зміну культур та епох.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Андреев А. Личность и пустота, или эволюционные архетипы литературы. *Беларуская думка*. 2012. № 2. С. 82–89.
- Бондаренко О. Українська ментальність в розмаїтті національних ментальних формоутворень й архетипів: історико-культурний аспект. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2008. Вип. 32. С. 66–78.
- Вертель А., Мотрук Т. Експлікація концепту свідомість в аналітичній психології К. Г. Юнга. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*. 2018. № 5. С. 232–238.
- Висоцький О. Міф як інструмент легітимізаційної політики. *Вісник Дніпровського університету. Серія «Філософія. Соціологія. Політологія»*. 2006. Вип. 13. С. 241–249.
- Донченко О. Архетиповий менеджмент. Кіровоград: Імекс-ЛД, 2012. 264 с.
- Зайцева Н. Соціально-комунікативні засади архетипу в просторі менталітету. *Вісник Львівського університету. Серія «Філософські науки»*. 2018. Вип. 20. С. 86–95.
- Карпенко І. Ставлення людини до свого актуального існування. *Матеріали Всеукраїнської наукової конференції з міжнародною участю «Духовність. Культура. Виклики сьогодення»* (м. Львів, 21–22 квітня 2017 р.). Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2017. С. 149–153.
- Ковтун Н. Воля як основа соціальної активності: соціально-філософський аналіз: автореф. дис. д-ра філософ. наук: 09.00.03. Київ: Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, 2016. 36 с.
- Ковтун Н. Соціальна апатія у контексті дослідження вольової активності українського суспільства. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філософія. Філософські перипетії»*. 2014. Вип. 1116 (50). С. 42–47.
- Козловець М. Мудрість як соціокультурний феномен. *Матеріали Всеукраїнської наукової конференції з міжнародною участю «Духовність. Культура. Виклики сьогодення»* (м. Львів, 21–22 квітня 2017 р.). Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2017. С. 17–22.
- Мулярчук Є. Етичні проблеми здійснення покликання людини. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філософія. Філософські перипетії»*. 2019. Вип. 60. С. 82–90. DOI: <https://doi.org/10.26565/2226-0994-2019-60-9>.
- Павлик Н. Ціннісна детермінація морального становлення особистості в юнацькому віці: дис. канд. псих. наук: 19.00.07. Київ: Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України, 2006. 270 с.
- Палій В. Національні архетипи у творах Н. Девятко (за книгою «Злато сонця, синь води»). URL: <http://www.chl.kiev.ua/key/Books/ShowBook/601>.
- Покотило К. Дизайн простору сучасних філософських методів. *Матеріали Всеукраїнської наукової конференції з міжнародною участю «Духовність. Культура. Виклики сьогодення»* (м. Львів, 21–22 квітня 2017 р.). Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2017. С. 106–111.
- Сокурянская Л., Голиков А. Дискурс социального субъекта и субъект социального дискурса: возможность знаниевых теорем. *Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Science*. 2016. IV(17). Вип. 108. С. 58–65.
- Титар О. Новий гуманізм як додання фрагментарності людського буття у глобалізованому світі. *Матеріали Міжнародної науково-теоретичної конференції «Глобалізований світ: випробування людського буття» (6–7 жовтня 2017 р.)* / ред. кол. М. А. Козловець та ін. Житомир: Вид-во Євенок О. О., 2017. С. 165–167.
- Юнг К. Г. Собрание сочинений: в 12-ти т.; т. 1. Архетип и символ / пер. с нем. В. В. Зеленский. М.: Ренессанс, 1991. 343 с.

Макарова Алла Олександрівна

кандидатка філософських наук, доцентка кафедри філософії, соціології та релігієзнавства
Державний вищий навчальний заклад «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника»

вул. Шевченка, 57, Івано-Франківськ, 76018

докторантка, історичний факультет

Житомирський державний університет імені І. Франка

вул. Велика Бердичівська, 40, Житомир, 10008

E-mail: Makarova_AO@ukr.net

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-7270-0135>

Стаття надійшла до редакції: 13.10.2020

Схвалено до друку: 20.11.2020

**FUNCTIONS OF ARCHETYPE AS A VALUE DETERMINANT
OF ACTIVITY: SOCIO-PHILOSOPHICAL ANALYSIS**

Makarova Alla O.

PhD in Philosophy, Associate Professor of the Department of Philosophy, Sociology
and Religious Studies

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

57, Shevchenko str., 76018, Ivano-Frankivsk, Ukraine

Doctoral Student, Faculty of History

Zhytomyr Ivan Franko State University

40, Velyka Berdychivska str., 10008, Zhytomyr, Ukraine

E-mail: Makarova_AO@ukr.net

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-7270-0135>

ABSTRACT

The article investigates the issue of determination of activity as a social phenomenon in the context of the archetypal-value approach and proposes a methodology for analyzing social phenomena based on it. In particular, the principles of traditional praxeological and innovative archetypal-value approaches to activity are compared and common and distinctive features in their methodology are singled out. It is believed that the archetypal-value approach is relevant for the analysis of socio-cultural activities, because it takes into account three projections in which it is carried out: personal as subjective, transpersonal as objective and interpersonal as intersubjective. From the position of socio-philosophical analysis, the generalization of the procedural characteristics of activity as its conceptual foundations is carried out. The analysis of the level and quality of the influence of archetypes on the activity is made on the basis of interpretation of archetypes in their connection with the concepts of “value”, “image” (sample), “pattern” (label), “symbol” (sign). The functional deterministic influence of archetypes and values presented in them on orientation and coordination, stereotyping and standardization, integration and systematization as indispensable components of any kind of activity is characterized.

Keywords: archetype, value, activity, archetypal-value approach, functions of archetype.

REFERENCES

- Andreev, A. (2012). Personality and Emptiness, or Evolutionary Archetypes of Literature. *Bielaruskaja Dumka – Belarusian Thought*, 2, 82–89. (In Russian).
- Bondarenko, O. (2008). Ukrainian Mentality in the Diversity of National Mental Formations and Archetypes: Historical and Cultural Aspect. *Humanitarian Bulletin of the Zaporizhzhia State Engineering Academy*, 32, 66–78. (In Ukrainian).
- Donchenko, O. (2012). *Archetypal Management*. Kirovograd: Imex-LD. (In Ukrainian).
- Jung, C. G. (1991). *The Collected Writings: In 12 Vols.* (Vol. 1. Archetype and Symbol). (V. V. Zielenskii, Trans.). Moscow: Renaissance. (In Russian).

- Karpenko, I. (2017). Human's Attitude to His/Her Actual Existence. In *Proceedings of the All-Ukrainian Scientific Conference with International Participation "Spirituality. Culture. The Challenges of Today" (April 21–22, 2017)* (pp. 149–153). Lviv: Ivan Franko National University of Lviv. (In Ukrainian).
- Kovtun, N. (2014). Social Apathy in the Context of the Study of Volitional Activity of Ukrainian Society. *The Journal of V. N. Karaz'in Kharkiv National University, Series "Philosophy. Philosophical Peripeteias"*, 1116(50), 42–47. (In Ukrainian).
- Kovtun, N. (2016). Will as a Basis of Social Activity: Socio-Philosophical Analysis. (Doctoral Thesis). Kyiv: National Pedagogical Dragomanov University. (In Ukrainian).
- Kozlovets, M. (2017). Wisdom as a Socio-Cultural Phenomenon. In *Proceedings of the All-Ukrainian Scientific Conference with International Participation "Spirituality. Culture. The Challenges of Today" (April 21–22, 2017)* (pp. 17–22). Lviv: Ivan Franko National University of Lviv. (In Ukrainian).
- Mulyarchuk, E. (2019). Ethical Problems of Realization of Calling of a Person. *The Journal of V. N. Karaz'in Kharkiv National University, Series "Philosophy. Philosophical Peripeteias"*, 60, 82–90. (In Ukrainian). DOI: <https://doi.org/10.26565/2226-0994-2019-60-9>.
- Paliy, V. (2020). *National Archetypes in the Works of N. Devyatko (According to the Book "Gold of the Sun, Blue of the Water")*. Retrieved from <http://www.chl.kiev.ua/key/Books/ShowBook/601>. (In Ukrainian).
- Pavlyk, N. (2006). Value Determination of the Moral Development of the Individual in Adolescence. (PhD Thesis). Kyiv: Institute for Pedagogical and Adult Education of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine. (In Ukrainian).
- Pokotylo, K. (2017). Space Design of Modern Philosophical Methods. In *Proceedings of the All-Ukrainian Scientific Conference with International Participation "Spirituality. Culture. The Challenges of Today" (April 21–22, 2017)* (pp. 106–111). Lviv: Ivan Franko National University of Lviv. (In Ukrainian).
- Sokuryanskaya, L., & Golikov, A. (2016). The Discourse of the Social Subject and the Subject of Social Discourse: The Possibility of Knowledge Theorems. *Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Science, IV/17(108)*, 58–65. (In Russian).
- Titur, O. (2017). New Humanism as Overcoming the Fragmentation of Human Existence in the Globalized World. In M. A. Kozlovets (Ed.), *Proceedings of the International Scientific-Theoretical Conference "Globalized World: The Test of Human Existence" (October 6–7, 2017)* (pp. 165–167). Zhytomyr: O. O. Evenok's Publishing House. (In Ukrainian).
- Vertel, A., & Motruk, T. (2018). Explication of the Concept of Consciousness in Analytical Psychology of C. G. Jung. *Scientific Journal of Kherson State University, Series "Psychological Sciences"*, 5, 232–238. (In Ukrainian).
- Vysotsky, O. (2006). Myth as an Instrument of Legitimation Policy. *Visnyk of Dnipro University, Series "Philosophy, Sociology, Political Science"*, 13, 241–249. (In Ukrainian).
- Zaitseva, N. (2018). Socio-Communicative Principles of the Archetype in the Space of Mentality. *Scientific Bulletin of the University of Lviv, Series "Philosophical Studies"*, 20, 86–95. (In Ukrainian).

Article arrived: 13.10.2020

Accepted: 20.11.2020